

INHOUDSOPGAVE

- ‘Redactioneel’ 1
Jaap Engelsman ‘Jean Astruc en de “robe van Rabelais”’ 2
Ed Schilders en Jacques Stroucken ‘Grafschriften’ 5
‘Nuttig & Curieus’ 7
‘Paul J. Smith over Rabelais’ 11
‘De C van Callibistrys’ 12

REDACTIONEEL

Opnieuw een gevarieerd nummer van *Faicts & Dicts*. Jaap Engelsman stuitte op een aanvankelijk onbekende figuur die licht wierp op de eerder door hem aangesneden kwestie van Rabelais’ ‘robe’: de Franse arts en schrijver Jean Astruc. Ed Schilders heeft zich op *grafschriften* gestort met behulp van een bevriende latinist, Jacques Stroucken, en vraagt zich af of we niet een rubriek ‘grafschriften’ moeten beginnen. Laat het weten als u zich aangesproken voelt of als u aanvullingen heeft. Paul Smith heeft, op uitdrukkelijk verzoek van de redactie, een overzicht gemaakt van zijn publikaties over Rabelais. Het is een aantrekkelijke lijst en verplichte kost – een exquise maaltijd – voor ‘Fay ce que voudras’-leden dunkt me.

Als de tijd het hun toestaat brengen de redactieleden aantekeningen over Rabelais en alles wat en wie met hem te maken heeft onder in een abcdarium, waarvan het moederbestand (is daar geen fatsoenlijker woord voor?) zich in de Tiengeboden bevindt. Onder de C tot op heden vooral veel tekst over een woord waar het laatste woord nog niet over gezegd is: *callibistrys*. Was dat een munting van Rabelais, die immers het ene na het andere neologisme uit zijn mouw schudde? En zo niet, waar kwam het dan vandaan? Hoe ziet de etymologie eruit? Waar komt het in Rabelais voor en hoe wordt het vertaald?

Wat volgde was een zoektocht waarvan we heel letterlijk verslag willen doen in *Faicts & Dicts*. Heel letterlijk, omdat in de komende nummers de aangedragen aantekeningen in chronologische volgorde zullen worden opgenomen, dus zonder toevoegingen of correcties achteraf. Wat onmiddellijk zal opvallen is dat het een weinig systematische speurtocht is, en dat valt ook af te lezen aan de gebruikte bronnen. Desalniettemin leek de informatie ons aardig genoeg om door te geven. Onopgesmukt dus het vervolgverhaal *Callibistrys*.

Tot slot. Een eerste impressie van de nieuwe vertalingen moest worden opgeschoven naar het volgende nummer, evenals de rubriek ‘Rabelijnse vragen en antwoorden’. Met meer dan 20 pagina’s wordt het vouwen moeilijk en vooral onaanvaardbaar lelijk. En: reacties – kritiek, correcties, aanvullingen, antwoorden – blijven zeer welkom. Onder de leden móeten lieden zijn die het antwoord op enkele of alle vragen kennen, laten zij zich melden! (MB)

JEAN ASTRUC EN DE 'ROBE DE RABELAIS'

door Jaap Engelsman

Puis vint à Montpellier où il trouva fort bons vins de Mirevalx et joyeuse compagnie; et se cuida mettre à estudier en médecine, mais il considéra que l'estat estoit fascheux par trop et mélancholicque et que les médecins sentoyent les clistères comme vieulx diables. Pantagruel V

In *Faicts & Dicts* 3 heb ik met een paar citaten de mare geïllustreerd dat promovendi in de geneeskunde te Montpellier nog honderden jaren na Rabelais in diens gewaad gestoken werden. 'On dit que cet usage subsiste encore (18e s.)', meldt De Fellers *Biographie universelle*. In de 19de eeuw merkte een Nederlandse commentator op dat die doctorandi in hun oude lappen dan wel een armoedig voorkomen zouden hebben. Hij had gelijk, maar anders dan hij meende.

De Fellers artikel over Rabelais besluit met een intrigerende bibliografische verwijzing: 'Astruc', zo staat er, 'parle fort au long de ce médecin dans son Histoire de la faculté de Montpellier.'

Astruc, mij onbekend, was spoedig gevonden, om te beginnen bij De Feller zelf. Hij blijkt een van de tallozen te zijn geweest die in hun eigen tijd 'brillaient au second rang' en nu geheel vergeten zijn. Hij is in 1684 geboren in een gehucht boven Montpellier, waar hij in 1703, een kleine tweehonderd jaar na Rabelais, tot doctor in de medicijnen promoveerde. En al had hij verder nooit iets gepresteerd, dit maakt hem bij uitstek geschikt om te getuigen hoe het bij zo'n gelegenheid toging.

Astruc moet een wakker mannetje zijn geweest. Hij had al spoedig de hele medische literatuur in zijn kop en nog een hoop andere dingen erbij. Hij wist deze kennis behendig te ordenen en in de vorm van colleges – in Montpellier, in Toulouse – en boeken te gieten. Hij schreef niet alleen over spijsvertering en besmettelijke ziekten, maar ook over planten en fossielen. Later is hem wel verweten dat al zijn boekenwijsheid hem niet tot een werkelijk vaardig arts had gemaakt. Mocht dat zo zijn, dan heeft het zijn carrière toch niet merkbaar geschaad. In 1720 verkreeg Astruc een koninklijke lijfrente van 700 *livres* en omstreeks die tijd werd hij benoemd tot inspecteur der mineraalwateren van de Languedoc – wat klinkt als een luizenbaantje. Toen hij in de jaren twintig in Montpellier doceerde, moet hij zijn begonnen aan het werk dat mij op zijn spoor bracht: de geschiedenis van de medische faculteit aldaar. De voltooiing van dit boek zou echter lang op zich laten wachten.

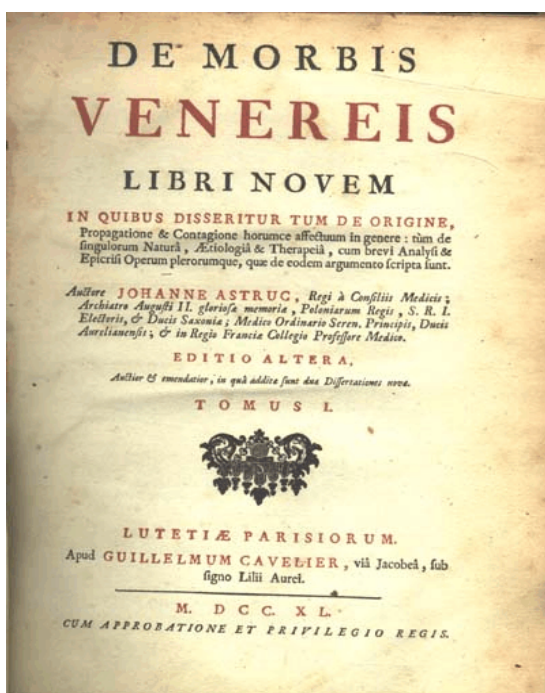

Eind jaren twintig, toen de ambitieuze Astruc in de provincie zijn hoofd stootte, kwam de onvermijdelijke stap: 'Il vint à Paris.' Met in zijn geval het verrassende gevolg dat hij binnen een jaar weer vertrokken was, en wel naar Dresden, om daar lijfarts te worden van niemand minder dan Augustus II ('de Sterke'), keurvorst van Saksen en koning van Polen (1670-1733). Nieuwe verrassing: ook daar hield Astruc het niet uit, en een jaar later was hij alweer terug in Parijs. 'Il renonça absolument à la Saxe.' 's Mans levensberichten zijn vaag over de Saksische toestanden die hem een stralende loopbaan in koninklijke dienst deden versmaden. De Feller laat niet meer los dan dat, 'se trouvant trop gêné à la cour de ce prince, Astruc la quitta et vint à Paris'. Elders heet het dat 'le séjour d'une cour devant peu lui convenir', en Lorry stelt in zijn 'Éloge historique de M. Astruc' (1767) dat

M. ASTRUC à la Cour étoit déplacé. Sa façon de penser, libre, hardie, toute de

lui, sa fermeté dans ses opinions, le rendoient peu propre au commerce des Grands.

Dat zal allemaal wel, maar als verklaring is het toch wat mager. Men vergeve mij een kleine uitweiding over koning-keurvorst Augustus. In het eerste het beste boek waarin ik hem opzocht, wordt hij gekenschetst als iemand ‘whose sensuality and philandering were on a gargantuan scale’. En *gargantuan* is hier, hoe eigenaardig dat ook moge klinken, niet complimenteus bedoeld. Augustus heeft naar verluidt 354 buitenechtelijke kinderen verwekt, deels bij zijn eigen dochters. Een zeer veeg teken is ook dat hij in zijn jonge jaren dikke maatjes was met tsaar Peter, met wie hij een voorliefde deelde voor grove practical jokes. Aan oorlogvoering, pracht en praal spendeerde Augustus tientallen miljoenen, terwijl zijn onderdanen verkommerden. Het pleit voor Astruc, al zeggen zijn biografen dat niet, dat hij zich juist voor het Saksische hofleven te goed voelde.

Terug dus naar Parijs, waar Astruc wijselijk de rest van zijn leven is gebleven. Hij verwierf zich weldra een solide plaats in de Parijse grachtengordel en regelde voor zijn dochter een ‘goede partij’. In 1743 werd hij tot zijn grote voldoening toegelaten tot de Medische Academie. En hij bleef schrijven, onder meer een belangrijk boek over geslachtsziekten. Verrassend is overigens dat latere naslagwerken, vooral in de confessionele hoek, Astruc slechts blijvende betekenis toekennen op het terrein van... de bijbelkritiek. Dit op grond van een in 1753 anoniem gepubliceerde studie over de bronnen die Mozes bij het schrijven van het boek Genesis moet hebben gebruikt. Astruc gaf ook onderricht aan vroedvrouwen,

en hij verenigde zijn historische, bijbelse en medische interesses in *L’art d’accoucher réduit à ses principes, avec l’histoire sommaire de l’art d’accoucher, et une lettre sur la conduite qu’Adam et Eve durent tenir à la naissance de leurs premiers enfans*, dat in zijn sterfjaar, 1766, verscheen.

Dat Astruc zich niet alom bemind had gemaakt, blijkt uit wat Grimm na zijn overlijden in de *Correspondance littéraire* over hem schreef:

‘Il était un des hommes les plus décriés de Paris; il passait pour fripon, fourbe, méchant [...], il était violent et emporté et d’une avarice sordide. Il faisait le dévôt et s’était attaché aux jésuites dans le temps qu’ils avaient tout crédit et toute puissance et il mourut sans sacrements parce qu’il ne voyait plus rien à gagner par l’hypocrisie au delà du trépas.’

Exit Astruc, maar dat boek over de medische faculteit van Montpellier was nog altijd niet verschenen. Het is in 1767 uit de nagelaten papieren gepubliceerd door Lorry, waarbij niet duidelijk is wat precies diens aandeel is geweest. Het draagt de titel *Mémoires pour servir à l’histoire de la faculté de médecine de Montpellier* en bevat tegenover de titelpagina het hierbij afgebeelde portret van Astruc.

Dit boek verschaft op verscheidene plaatsen inlichtingen over de ‘Robe de

Rabelais', die, hoewel enigszins met elkaar in tegenspraak, zeer verhelderend zijn. In het algemene gedeelte voorin wordt over de *Robe* het volgende meegedeeld:

On commence cet examen [= le baccalauréat en médecine] avec une Robe ordinaire, mais lorsqu'on est reçu, on revêt à la fin de l'acte une Robe de drap rouge avec de grandes manches, un grand Rochet, & un assez petit Capuchon [...]. C'est la fameuse Robe de Rabelais, connue dans toute l'Europe & regardée comme le symbole du Doctorat de Montpellier. On continue de la porter aux Examens suivans jusqu'à la Licence; après quoi on reprend la Robe ordinaire. On prétend que la première Robe de cette espece fut ordonnée vers le milieu du seizième siècle par François Rabelais, célèbre Docteur de la Faculté de Montpellier, dont elle prit le nom. Elle fut renouvelée en 1612, par François Ranchin: on en a fait enfin une troisième en 1720. Mais nonobstant ces changemens cette Robe conserve toujours son nom & sa réputation.

Het gebruik zou dus wel degelijk door Rabelais zijn ingesteld, maar het originele gewaad zou – zeer aannemelijk – de eeuwen niet hebben doorstaan.

Verderop in het boek passeren de Montpellierijnse artsen een voor een de revue. Rabelais krijgt volop aandacht. De bekende feiten over zijn leven laat ik hier buiten beschouwing. Daarna schrijft Astruc/Lorry:

Comme Rabelais étoit facétieux & qu'il aimoit à rire, on crut pouvoir lui attribuer plusieurs plaisanteries, ou plutôt plusieurs bouffonneries indécentes, grossières, dont il convient de le disculper. Je veux bien qu'il ait été un bouffon, mais je ne sçaurois me persuader qu'il ait été un fou.

Na enkele bekende sterke verhalen over Rabelais – de voorspraak bij kanselier Du Prat, de truc met het vergif voor de koning enzovoort – te hebben ontzenuwd, vervolgt de auteur:

L'enthousiasme où l'on a été pour Rabelais, s'est étendu jusqu'à la Faculté de Montpellier, où il avoit pris ses degrés, & l'on a regardé comme des gens de mérite, ceux qui avoient porté la même robe que lui. La prévention a été jusqu'à lui attribuer l'établissement de quelques usages singuliers, qui sont particuliers à cette Faculté.

Le Candidat soutient l'Acte du Baccalaureat, avec une Robe noire ordinaire, mais quand il est admis à ce grade, le Bedeau lui met une Robe rouge, qu'il doit porter pendant tous les actes probatoires [...]. Cette Robe n'a rien de singulier, c'est une Tunique, qui va jusqu'aux talons, avec des manches assez larges pour pouvoir la mettre sur ses habits, & une espece de large Collier ou Rochet, elle est de drap rouge.

En dan komt het:

Rabelais a porté cette Robe comme ceux qui l'avoient précédé & ceux qui sont venus depuis, mais il ne l'a pas établie, & n'avoit aucun droit de l'établir; & le nom de Robe de Rabelais, que les Etudiants lui ont donné, ne signifie rien. On doit seulement être étonné de l'entêtement de ces Etudiants, qui coupent furtivement quelques lambeaux de cette robe, pour l'emporter chez eux, ce qui oblige à faire une Robe de temps en temps, à quoi on ne gagne rien; car les Etudiants conservent pour la robe qu'on vient de faire, la même prévention qu'ils avoient pour l'autre.

Ik heb sterk de indruk dat wij in deze nuchtere en zelfs wat knorrige, *debunking* passages de stem van Astruc zelf beluisteren. Zó zal het, in elk geval in het begin van

de 18de eeuw, bij promoties aan de medische faculteit van Montpellier zijn toegegaan.

BRONNEN

Jean Astruc, *Mémoires pour servir à l'histoire de la faculté de médecine de Montpellier*, revus & publiés par M. [Anne-Charles] Lorry (1767), xlij-xliij ('Éloge historique de M. Astruc'), 85-86 (*algemeen*), 327-329 (*Rabelais*); *Biographie universelle* (Michaud) 2 (1811), 592-596 (*Astruc*); *Faicts & Dicts* 3; De Feller (ed. Simonin), *Biographie universelle* 2 (1845) 398-399 (*Rabelais*) & 3 (1845) 209-210 (*Astruc*); *Dictionnaire de biographie française* 3 (1939) 1391-1394 (*Astruc*); R.K. Massie, *Peter the Great* (1980) 230 (*Augustus II*).

De illustraties komen van de website www.marshall.edu/.../hoffman/astruc.asp.

GRAFSCHRIFTEN

door Ed Schilders en Jacques Stroucken

Het Franse tijdschrift *Intermédiaire des chercheurs et des curieux* zal de lezers van *Faicts & Dicts* althans bij name bekend zijn. Het werd in 1865 opgericht, en was tot diep in de twintigste eeuw wat *Notes and Queries* voor Engeland was, en *De Navorscher* voor Nederland: het clubhuis der nieuwsgierigen. Voor wie het niet kent: ieder geleerd probleem kon in de kolommen worden voorgelegd aan de lezers, die vervolgens eendrachtig probeerden het probleem op te lossen door hun antwoorden aan de redactie te sturen.

Rabelais is een geliefd onderwerp van studie in de *Intermédiaire*, en omdat niet iedereen de complete jaargangen op de plank zal hebben staan, hoop ik de vrienden van Rabelais een plezier te doen door in de komende nummers de vragen en antwoorden over Rabelais in essentie weer te geven in de kolommen van *Faicts & Dicts*. Niet dat ik de hele *Intermédiaire* compleet heb, helaas is dat niet zo. Waar ik jaargangen mis, zal ik ten minste onderwerp en vindplaatsen aangeven. Waar de berichten aanleiding geven tot commentaar of uitweidingen, zoals hieronder reeds het geval is, zal ik dat en die geven.

Voor deze eerste aflevering koos ik een vraag over een grafschrift voor Rabelais, gesteld door 'M.A.' in 1865 (jrg. 2, kol. 611). M.A. kent een grafschrift (epitaaf; niet noodzakelijk ook werkelijk in de zerk gebeiteld, eerder een dichtelijk in memoriam, funeraire poëzie) geschreven door Jean-Antoine de Baïf (1530-1592). Het luidt:

O Pluton! Rabelais reçoy,
Afin que toy qui est le roy
De ceux qui ne rient jamais,
Tu aies un rieur désormais!

Letterlijke vertaling:

O Pluto! ontvang Rabelais,
Opdat gij, die de koning zijt
Van hen die nooit lachen,
Voortaan een lacher zult hebben!

M.A. vindt dat dit kwatrijn 'naar het Grieks ruikt'. Het enige Griekstalige grafschrift voor Rabelais dat hij kent, is van Ménage. Ik geef het weer in niet-Grieks schrift:

Eis phragkiskon Rabelaision
Ginooskein etheleis oios Rabelaisios estoo
Loekianos michtheis estin Aristophanei.

Aangezien ik onvoldoende heb opgelet op het gymnasium, verzocht ik een kennis, Jacques Stroucken, dit kwatrijn en ook de hieronder volgende Latijnse verzen te vertalen.

Op de Fransman Rabelais
Wil je weten hoe je een Rabelais moet zijn?
Een Lucianus, gekruist met een Aristophanes.

Maar: als *Ménage* niet de bron is voor Baïf, wie dan wel? In kolom 698 komt het antwoord, gesigneerd 'Fr. D.' (Intermédiaire-rijstes tekenden bij voorkeur onder pseudoniemen, in anagrammen, of met initialen.) De Griekse bron is de auteur Julianus, die 'onder keizer Justinianus leefde'. Misschien baseerde ook Julianus zich al op een oudere versie. Dit lijkt me een 'probleem' voor de heer Engelsman. Het grafschrift van Julianus was gewijd aan Democritus. De Griekse tekst wordt niet gegeven, maar Fr. D. kent een Latijnse vertaling, gemaakt door Hugo de Groot. Die luidt:

Accipe Democritum, Pluton
Ut rideat unus
In regno risum non capiente tuo.

Enigszins vrij vertaald:

Pluto, hier heb je een Democritus!
Dan lacht er ten minste eentje
In jouw rijk dat geen lach verdraagt.

Grafschriften voor Rabelais worden daarna niet meer besproken in de *Intermédiaire* (althans niet tot 1933, waar mijn verzameling ophoudt). Ik voeg aan dit alles toe dat het wonderschone, intelligente verzen betreft. Pluto is immers de god van en de heerser over de Hades, de onderwereld; daar wordt weinig gelachen, mag je aannemen. Rabelais lachte veel en hard, en hij wordt achtereenvolgens dan ook vergeleken met Lucianus, Aristophanes en Democritus, die alle drie de lach hoog in hun literaire vaandel hadden staan. Lucianus, die een oom-zegger was van Constantijn de Grote, is bekend gebleven door zijn hartstochtelijke anti-christelijkheid (4de eeuw). Een van zijn satires schreef hij omdat men zijn baard belachelijk had gemaakt. Al deze klassieke figuren komen voor in Rabelais' werken. Het was, uiteraard, ook logisch dat Rabelais in de hel kwam, gezien zijn boeken. Een en ander is bovendien een sterk commentaar op de aloude en ook door het christendom opgepakte discussie over de zondigheid van de schaterlach, een motief dat Umberto Eco op het idee van *De naam van de roos* bracht.

Misschien moet *Faicts & Dicts* een rubriek 'Grafschriften' openen. Moréri (1740) beweert dat 'de dichters uit die tijd', dat wil zeggen de tijd van Rabelais' overlijden, 'grafschriften schreven'. Er zullen er dus tientallen zijn. De *Dictionnaire* van Moréri geeft er drie (lemma Rabelais). Het eerste uit Etienne Pasquiers *Livre des tombeaux*:

Sive tibi sit Lucianus alter
Sive sit Cynicus, quid Hospes ad te?
Hac, unus Rabelaesius facetus
Nugarum pater, artifexque mirus
Quidquid is fuerit, recumbit urna.

Stroucken vertaalde:

Of hij voor jou nu een tweede Lucianus is
Of een Cynicus: m'n vriend, wat doet het ertoe?
In deze urn rust de enige geestige Rabelais
De vader der grappen, de wonderlijke kunstenaar
Of wat hij ook geweest is.

Ook het tweede grafschrift in Moréri is van de hand van Pasquier (uit: *Recueil des Portraits*), en ook hierin wordt Rabelais vergeleken met Lucianus.

Ille ego Gallorum Gallus Democritus, illo
Gratius aut si quid Gallia progenuit,
Sic homines, sic et coelestia Numina lusit,
Vix homines, vix ut Numina laesa putes.

In vertaling:

Ik ben Democritus, de Galliër bij uitstek, of wat Gallië
Nog aangenamer dan hem [Democritus] heeft voortgebracht.
Ik heb zó met mensen en hemelgoden gespeeld
Dat ik nauwelijks mensen of hemelgoden kan hebben verveeld.

Ten slotte wordt Baïf geciteerd in een andere, zo mogelijk nog leukere Franse versie:

Pluton, prince du noir empire
Où les tiens ne rient jamais
Reçois aujourd'hui Rabelais
Et vous aurez tous de quoi rire.

Geen grafschrift maar een anekdote die bij dit alles mooi aansluit, vond ik in de *Historiettes* van Tallemant des Réaux (op wie ik elders of later in *Faicts & Dicts* zal terugkomen). Het betreft Rabelais en Calvijn (zie ook *Faicts & Dicts* 2). Calvijn maakte een anagram op de Latijnse schrijfwijze van de naam Rabelais (Réaux dl. II, p. 765):

Rabelesius = Rabie-laesus.

Ofwel:

Rabelais = Schendende-wellust.

Ik vraag me af of Calvijn daarmee de schendende wellust van de sodomie bedoelde. Als dat zo is, sloeg Rabelais even dubbelzinnig terug met een anagram:

Calvinus = Lucianus.

Waarbij we ons bewust moeten zijn dat de v ook als u kon gelden. Bedoelde Rabelais een woordspeling op 'lucia' en 'anus'? Ook zonder zo'n woordspeling zal het erg genoeg geweest zijn.

NUTTIG & CURIEUS
door Monique Bullinga

Elke vier weken kiest de redactie van *De Groene Amsterdammer* een boek van de maand uit. Op 17 januari was dat het *Verzameld Werk* van Bruno Schulz. Drie

boeken kregen een eervolle vermelding, een daarvan was *Gargantua en Pantagruel* in de vertaling van Théo Buckinx. In de verantwoording van haar keus raakte de redactie halverwege de kluts kwijt:

In zijn gigantenboek toont Rabelais ons het menselijk bedrijf in een lachspiegel. Het is de roman van een onovertroffen satirische geest die humanistisch denken en hilarische verbeeldingskracht moeiteloos weet te vermengen met humanistisch denken.

‘Oh, ik praat altijd veel te veel’, zei de kok. Wat willen jullie drinken? Een gezonde ziel kan niet in een droog lichaam wonen. Van Rabelais. Ja, ik heb ook gymnasium gehad. Mirko? Kom eens hier, schat. Breng ons even zo’n fles van die heerlijke Piave.’ Uit: Max Pam, ‘De Herenclub’, *de Volkskrant* 10.2.1996.

In de aanbiedingsfolder van Du Seuil (oktober/november 1995) die ik bij toeval onder ogen kreeg wordt Rabelais weer eens compleet aangeboden: 1600 pagina’s, ‘broché sous coffret’, voor 350 francs. Dat is in de Nederlandse boekhandel dus ongeveer f 175,-. Veel geld natuurlijk, maar voor Rabelais de moeite waard. Toen echter bleek dat het om een nieuwe – weliswaar herziene – editie ging van de tweetalige L’Intégrale-uitgave (1973; 1993), waarvoor ik ongeveer f 55,- had betaald, heb ik toch maar van de aankoop afgezien.

Herwig de Weerd (tekst) en Rudy Genbrugge (‘origineel gecomponeerde muziek’) zetten samen met Frans Grapperhaus (cello) de theaterproductie *Rabelais* neer. Helaas speelden zij op 3 mei j.l. hun stuk voor het laatst, zodat dit bericht een beetje laat komt voor clubleden die de voorstelling hadden willen bijwonen. Uit het persbericht:

Rabelais hekelt alles wat met macht en dwaasheid te maken [sic]: opvoeding, religie, oorlog, liefde. Op onnavolgbare wijze schiep hij in zijn *Pantagruel & Gargantua* een fantastische wereld waarin reuzen zich te goed doen aan gigantische hoeveelheden voedsel, drank en vrouwen, ondertussen meewarig neerkijkend op de menselijke soort. Rabelais stond met één voet in de middeleeuwen, met zijn andere in de veranderende wereld van ontdekkingsreizen, godsdienstoorlogen en ontluikend humanisme. Over dat alles schrijven in de volkstaal kostte hem bijna zijn kop. Het wordt een uitdaging om die wereld te confronteren met de onze, zo’n vijfhonderd jaar later.

Sommige mensen doen ook alles om Rabelais aan de man te brengen. Ik heb de voorstelling gemist, maar ga achter de tekst aan.

Voor zover mij bekend zijn tot nog toe naar aanleiding van de nieuwe vertalingen drie artikelen verschenen, te weten: Henk Pröpper, ‘Sloten wijn uit reuzenborsten. Rabelais’ *Gargantua en Pantagruel* in een nieuwe, directe vertaling’, in: *de Volkskrant* 2.2.1996; Yves van Kempen, ‘Overdaad die niet schaadt’, in: *De Groene Amsterdammer* 7.2.1996; en Maarten van Buuren, ‘Gargantua en Pantagruel. Een zotskap op het hoofd van de monniken’, in: *Vrij Nederland* 23.3.1996. In *de Volkskrant* was eerder (3.1.1996) een kort bericht verschenen van Willem Kuipers, ‘Humor van Rabelais is anders dan die van Youp’. Hij besteedt echter nog de meeste aandacht aan de nieuwe Rabelais:

Het zou aardig zijn geweest als de nieuwe vertaling van *Gargantua en Pantagruel*, die door Théo Buckinx werd gemaakt, van een nawoord was voorzien waarin wat meer over Rabelais, zijn tijd en het fenomeen humor was verteld, al was het maar om de indruk weg te nemen dat zo’n historische tekst

voor de huidige lezer vanzelfsprekend is.

De lezer die met dit boek in handen voor het eerst aan Gargantua en Pantagruel begint, krijgt wél steun van een flinke voorraad onmisbare noten. Bovendien is een chronologisch overzicht van Rabelais' leven en wapenfeiten opgenomen. Dat kan er mee door, al is het minimaal. De vertaling lijkt mij uiterst comfortabel leesbaar, zeker als je Buckinx' versie vergelijkt met die van J.A. Sandfort, die we kennen in de mooie AP-editie van 1956. Sandfort is hier en daar bloemrijk op het onbegrijpelijke af en soms wat gymnasiaal ouderwets in zijn taalgebruik. Voor een beter begrip van Rabelais' verhaal over 'de vechtlustige en gulzige reus Gargantua' en diens zoon Pantagruel zal de lezer veel aan Buckinx' vertaling hebben.

De drie anderen grijpen de Rabelais-vertaling(en) aan om een algemeen artikel over hem te schrijven; elk verhaal is een meer of minder geslaagde 'introductie' van Rabelais bij een groter publiek. Pröpper laat een enkele steek vallen, maar is evenals Van Kempen zeer enthousiast in zijn benadering van het fenomeen Rabelais; beiden weten dat ook aardig aan de lezer die daar nog nauwelijks mee bekend is over te brengen. Alleen Maarten van Buuren gaat kort in op de kwaliteit van het werk van Buckinx en Vermeer-Pardoën, en hij is zeer uitgesproken in zijn afwijzing van vooral Buckinx' vertaling:

Hebben de twee nieuwe vertalingen Sandfort verbeterd? Ik vind van niet. Die van Buckinx heeft vaart, maar er zitten veel fouten en gaten in (woorden en zinsdelen worden weggelaten). Wat heeft het voor zin om Rabelais te vertalen als je niet eens de moeite neemt om je vertaling te controleren of, beter nog, te laten controleren door een van de uitmuntende seiziémistes' (kenners van de zestiende eeuw) die Nederland rijk is en die met plezier zouden hebben geholpen? De vertaling van Vermeer-Pardoën is heel nauwkeurig, maar een beetje stijfjes, omdat ze iets te dicht op de tekst zit. Als het aankomt op het bespelen van de verschillende registers, het laten rollen van de zinnen, het dik uitsmeren van smeulige volkstaal, dan wint Sandfort het glansrijk. Maar van alle vertalingen is die van haar het betrouwbaarst en het volledigst.

Dat schoot me, ook al ben ik het ten dele met hem eens (zie het volgende nummer van *Faits & Dicts*) in het verkeerde keelgat. Ik herinnerde me een citaat uit *Gargantua IX*, waarin de auteur van een boek over kleuren er van langs krijgt. Hij meende te kunnen voorschrijven welke betekenis men aan de verschillende kleuren moest toekennen, en daar verslikte Rabelais zich in. Welke mening je ook toegedaan bent, ik vind dat je die niet ongefundeerd mag uiten in een artikel. Daarmee doe je de vertaler tekort en onderschat je de lezer, die beiden recht hebben op voorbeelden van het gewraakte. Of niet?

In *Tsjip. Tijdschrift voor literaire vorming* 5 (1995) 4 is een vertaling opgenomen van een hoofdstuk over de geschiedenis van de roman uit: Jean Verrier, *Les débuts de [?] roman*. Van de 11 pagina's gaan er 6 over Rabelais. Hoe het precies in Verrier staat weet ik niet, maar de vertaalsters hebben in elk geval nog nooit van Rabelais gehoord, laat staan iets van – en dus onontkoombaar: over – hem gelezen. De blunders die zij maken zijn niet te kort. Dat ze niet even nagaan of van (de opgenomen fragmenten uit) *Gargantua et Pantagruel* misschien al een vertaling in het Nederlands bestaat, zodat ze daar eventueel hun voordeel mee kunnen doen, is tot daar aan toe. Maar dat ze absoluut niet begrijpen waar het over gaat en maar wat aan vertalen vind ik niet te bevatten. Wat bedoeld wordt in zinnen als: 'We weten niet zeker of we van rabelaisiaanse "editoriale peritekst" kunnen spreken in een situatie in de 16e eeuw, waarin de verantwoordelijkheid van de uitgever zeer zeker niet zo groot was als ze vandaag de dag is' vraag ik me niet eens af, en ook over het minder fraaie Nederlands

maak ik me niet druk. Dat ze Marguerite de Navarre een *tante* van Hendrik II noemen en even verderop vertalen dat Rabelais in een opdracht in het *Quart Livre* 'haar voor haar protectie' bedankt, waar het om *kardinaal* Odet de Coligny gaat, allé. Wat me wel stoort is dat de vertaalsters hun onbekendheid met Rabelais en de Nederlandse vertaling onbeschaamd etaleren. Alleen al het feit dat ze in de afstammingslijst (*Pantagruel* 1) Gargantua's vader opvoeren als 'de Grote Gosier' spreekt boekdelen. Een paar voorbeelden:

ai? enu le grand dompteur des Cimbres,
vsant par l'air, de peur de la rosée

vertalen zij met:

ai? de grote dompteur van de Cimbres,
door de lucht, uit angst voor de dauw

Commentaar overbodig lijkt me. Voor het volgende voorbeeld neem ik de tekst met de typografie over, omdat ook die niet bijdraagt aan een beter begrip van de tekst:

In *Gargantua* vertelt Rabelais vervolgens *Hoe Gargantua op zeer vreemde wijze ter wereld kwam* (hoofdstuk 6) en *Hoe Gargantua zijn naam kreeg* (hoofdstuk 7): *Wat ben jij groot* (de strot) zegt de Grote Gosier wanneer hij zijn pasgeboren zoon hoort schreeuwen: *Drinken!*

Bij het horen van dit woord zeiden de assistenten dat men bij hem om deze reden zeer beslist Gargantua moest noemen, in navolging van het gebruik bij de oude Hebreërs, omdat zo het eerste woord van zijn vader had geluid bij zijn geboorte.

Tekst geciteerd inclusief fouten. Voor iemand die ingeleid wordt in 'het begin van romans' en trouwens voor iedereen die de tekst niet kent is dit onbegrijpelijk. Hoe blijkt uit deze strofe *Hoe Gargantua zijn naam kreeg*? Het vervolg maakt het er namelijk niet duidelijker op:

Zo lezen we in hoofdstuk 2 van *Pantagruel* hoe de geboorte van Pantagruel de dood van zijn moeder tot gevolg heeft en waarom zijn vader hem *Pantagruel* noemt:

Het Griekse 'Panta' betekent 'alles', en het Moorse 'gruel' betekent 'verbleekt', wat aanduidt dat op het moment van de geboorte de wereld helemaal verbleekte, waarvan door een profetische geest voorspeld is dat zij op een dag boven de verbleekten zal staan (...).

Ieder kan in de eigen Sandfort, Buckinx en/of Vermeer-Pardoen lezen hoe zij dit fragment hebben vertaald.

Ik heb een gezond respect en gepaste bewondering voor het werk van een vertaler. Vertalen is, vrij naar Erich Fromm, een *kunde* maar ook een *kunst*; een vertaler oefent niet alleen een *ambacht* uit, een vertaler *schept* in mijn ogen ook. En ik hoef er de vakliteratuur niet bij te halen om te weten dat men er hier met de pet naar heeft gegooid. Natuurlijk: zet twee vertalers op dezelfde tekst en er komen twee verschillende vertalingen uit. Althans dat kàn. Maar daar gaat het hier niet om. Ik vind dat zo'n slordigheid en onzorgvuldigheid gewoon niet kunnen. Hoe denken 'Fay ce que voudras'-leden hierover?

- ‘Aspects de la rhétorique rabelaisienne’, in: *Neophilologus* 67 (1983), pp. 175-185.
- ‘Le Prologue du *Pantagruel*: une lecture’, in: *Neophilologus* 68 (1984), pp. 161-169.
- ‘Ambroise Paré lecteur de Rabelais’, in: *Etudes Rabelaisiennes* 18 (1984), pp. 161-169.
- ‘Rabelais et la licorne’, in: *Revue belge de philologie et d’histoire* 43 (1985), pp. 477-503.
- Voyage et écriture. Etude sur le ‘Quart Livre’ de Rabelais* (diss. Leiden 1985; handelseditie: Droz, Genève 1987; = *Etudes Rabelaisiennes* 19).
- ‘Medamothi: peinture et rhétorique (Rabelais, *Quart Livre*, chap. 2-3)’, in: *Neophilologus* 70 (1986), pp. 1-12.
- ‘Description et zoologie chez Rabelais’, in: Y. Went-Daoust ed., *Description – Ecriture – Peinture* (Groningen 1987; = *CRIN* 17), pp. 1-20.
- i.s.m. P. Verhuyck, ‘Rabelais en het toneel’, in: *Rapports/Het Franse Boek* 59 (1989), pp. 146-151.
- ‘Rabelais-ontleningen bij Simon van Leeuwen S.J.Z.’, in: *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 12 (1989), pp. 91-97.
- ‘Rabelais aux Pays-Bas: à propos de la *New Rabelais Bibliography*’, in: *Etudes Rabelaisiennes* 25 (1991), pp. 107-111.
- i.s.m. E.E. Kraaijveld, ‘Les premiers traducteurs de Rabelais: Wieringa lecteur de Fischart et d’Urquhart’, in: *De zeventiende eeuw* 7 (1991), pp. 171-184.
- ‘Doedijns’ *Haegse Mercurius* en Rabelais’, in: *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 15 (1992), pp. 1-9.
- ‘Voix et geste chez Rabelais’, in: *Literaturwissenschaftliches Jahrbuch* 33 (1992), pp. 133-143.
- ‘Mehrsprachigkeit und Sprachbetrachtung bei Rabelais’, in: *Frühneuzeit-Info* 3 (1992) 2, pp. 40-47.
- ‘Gedächtnis und Gedächtniskunst bei Rabelais’, in: J.J. Berns en W. Neuber ed., *Ars memorativa. Zur kulturgeschichtlichen Bedeutung der Gedächtniskunst 1400-1750* (Tübingen 1993), pp. 222-236.
- ‘Rabelais and the art of memory’, in: B.C. Bowen ed., *Rabelais in Context. Proceedings of the 1991 Vanderbilt Conference* (Birmingham, Alabama, 1993), pp. 41-54.
- ‘Rabelais: la préoccupation rhétorique’, in: *Magazine littéraire* (themanummer Rabelais) nr. 319 (maart 1994), pp. 46-48.
- ‘François Bon: Rabelaisien’, in: M. Ammouche-Kremers en H. Hillenaar ed., *Jeunes auteurs de Minuit* (Amsterdam 1994; = *CRIN* 27), pp. 103-116.
- ‘Rabelais’, in: *NRC-Handelsblad*, Cultureel Supplement, 15 juli 1994.
- ‘Winderigheid en inspiratie’, in: *Bzzlletin* (themanummer Rabelais) nr. 220 (november 1994), pp. 31-39.
- i.s.m. N. van der Toorn, ‘De Pantagruelijne Jaarvoorspelling’ (vertaling, inleiding en commentaar), in: *Bzzlletin* (themanummer Rabelais) nr. 220 (november 1994), pp. 52-61.
- ‘Meertaligheid en taalbeschouwing bij Rabelais’, in: W.J. Boot ed., *Literatuur en tweetaligheid* (Leiden 1994), pp. 5-18.
- i.s.m. I.A. Schouten-Kalnins, *François Rabelais 1494-1994. Catalogus bij een tentoonstelling gehouden in de Universiteitsbibliotheek te Leiden van 30 november 1994 tot en met 13 maart 1995* (Leiden 1994).
- ‘De lachende medicus. Rabelais en de gebroeders Du Bellay’, in: J.J.E. van Everdingen e.a. ed., *Op het lijf geschreven. Bekendheden en hun lijfarts* (Amsterdam-Overveen 1995), pp. 45-56.
- ‘De “oerroman” van Rabelais’, in: *Faicts & Dicts* 4 / februari 1996, pp. 6-10.
- ‘Het schaakballet bij Rabelais’, in: *Bzzlletin* nr. 233 (februari 1996), pp. 20-26.

Munting van Rabelais? Komt voor in *Pantagruel* xv. Sandfort vertaalt met ‘vrouwen-gevalletjes’, Buckinx met ‘kutten’. Demerson vervangt het woord door het wel zeer neutrale ‘sexe’. Cotgrave heeft het opgenomen in zijn woordenboek: ‘Calibistris. *The privie parts, or members.*’ Het komt niet in de *OED* voor.

Iets verderop heet het ‘les membres honteux des femmes’, zowel Sandfort als Buckinx geeft ‘schaamdelen’.

In de bibliotheek van Saint-Victor (*Pantagruel* VII) luidt titel 79: ‘*Callibistratorium caffardie, actore M. Jacobo Hocstratem hereticometra*’; *Huchon* 1266 n. 10: ‘Formé à partir de *callibistris*, “organe sexuel”’; n. 11: Jacob Hochstraten was theoloog in Keulen en groot-inquisiteur van Duitsland. Deze titel vertaalt Sandfort (titel nr. 60) als ‘De Tobelbaan der Flikflooiërij. Door Jakob Hokstraat, Kettervraat’; Buckinx: ‘*Over het vrouwelijk karakter van het verklikken*, door magister Jacob Hochstraten, kettervreter’. Het eerste deel van beide vertalingen is onbegrijpelijk. Het lijkt me eerder iets als De Kuttengalerij der Schijnheiligheid.

In *Pantagruel* III is het ‘con’: ‘Ha Badebec, ma mignonne, mamye, mon petit con (toutesfois elle en avoit bien troyz arpens et deux sexterées) ma tendrette, ma braguette, ma savate, ma pantofle jamais je ne te verray.’ Sandfort: ‘Ach! Badebec, mijn bekje, mijn kwekje, mijn liefje, mijn geriefje (in elk geval had ze er wel drie schepels van en een kop er op), mijn hartje, mijn broekje, mijn slofje, mijn muiltje, nooit zal ik je weerzien.’ Buckinx: ‘O Badebec, mijn liefste, mijn vriendin, mijn kutje (dat toch drie morgen groot was en een inhoud van vierentwintig schepel had), mijn innig geliefde, mijn gulf, mijn slof, mijn pantoffel! Ik zal je niet meer zien!’

In Raffel staat: ‘my sweet little cunt’; Heintze: ‘mein Putchen’; en van Urquhart / Le Motteux citeer ik ook de ietwat overdreven grootte ervan: ‘my little C... (yet it had in circumference full six acres, three rods, five poles, foure yards, two foot, one inche and a half of good woodland measure)’. Wat een verrukkelijke overdrijving. Rabelaisiaans zou je haast zeggen.

In *Pantagruel* VI, als Pantagruel een maffe student tegenkomt die de Franse taal verkracht, is het wel heel ingewikkeld geworden: Sandfort, respectievelijk Buckinx; Urquhart / Le Motteux en de recente Engelse (Amerikaanse) vertaling van Raffel; en tot slot hetzelfde fragment in de jongste Duitse vertaling van de Heintzes:

[...] nous invisons les lunapares, et en ecstase Venereique inculcons nos veretres es penitissimes recesses des pudendes de ces meretricules amicabilessimes.

Bij reguliere intervallen frequenteren wij de lupanaria, en, in venerische extase, infonceren wij daar onze virile membren in de penitissime recessen der pudenda van deze amicabilessime meretriculen.

Van tijd tot tijd bezoeken wij de lupanaren en in venerische extase dringen wij penisgewijs zo diep mogelijk in de caverna’s van die liefvallige puttana’s binnen.

[...] upon certain diecules we invisat de Lupanares, and in a *venerian* extase inculcate our veretres into the penitissime recesses of the pudends of these amicabilessim meretricules.

[...] and, in an utterly ecstatic venereal transport, we inculcate our virile members into the most interiorally located recesses of the pudenda of these meretricious but supremely aimable personages.

An gewissen Diekullen visitieren wir die Lupanaren vom Buhlfeld oder aus der

Vogel-, Sack-, Bourbon- und Huslieugasse und inkulkieren in venerischer
Ekstase unsere Veretra in die penitalen Rezesse dieser amikabilissimen
Meretrizen. *(MB)*

* Een bronnenlijst is aan ons abcdarium toegevoegd. Het zou te omslachtig worden deze hier op te nemen. Mocht iemand de juiste titelbeschrijving van een in 'De C van Callibistrys' genoemd werk willen hebben kan hij/zij daarvoor te allen tijde terecht op het redactieadres.